DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-667-9-3

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ У ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Боровик А. В.
доктор юридичних наук, професор,
відмінник освіти України,
Почесний доктор Інституту кримінального права та прикладної кримінології Республіки Молдова,
віцепрезидент з наукової роботи
Науково-дослідний інститут публічного права
м. Київ, Україна

Від самого початку формування інститутів влади і до сьогодення людство супроводжує явище «корупція». Як влучно підмітила академік Наталія Деревянко – корупція це «іржа», яка проникаючи у ті чи інші інститути руйнує їх з середини, послаблює систему та руйнує звичний ритм їх існування.

А з чого ж все почалось. Хто вперше звернув увагу на дане ганебне явище? Перше писемне джерело, де мова прямо йдеться про корупцію посадових осіб датується серединою III тисячоліття до н.е. (трактат «Артхашастра»), при цьому є очевидним те, що зафіксовані тут корупційні практики формувалися вже протягом достатньо довгого часу.

Водночас, якщо ми звернемо увагу саме на поняття «незаконного збагачення», що на сьогодні в умовах війни становить «Непахане поле роботи» для нашої правоохоронної системи, то вперше воно вжито у судових промовах відомого логографа Лісія в Афінах (431–380 рр. до н.е.), в яких висвітлювалися питання судового переслідування осіб, щодо яких були висунуті звинувачення у корупції. Незаконне збагачення як корупційне явище тоді розумілось передусім в якості привласнення громадських коштів або потурання подібному розкраданню [4, с. 70]. Демократичний устрій полісів передбачав досить високий ступінь довіри до громадян, в тому числі і посадових осіб. Посадовці мали повну свободу дій у вирішенні службових питань, проте і несли персональну відповідальність за результати. По завершенню терміну перебування на посаді, будь-який чиновник мав подати народним зборам звіт про свою діяльність, а в разі наявності звинувачень – захистити себе у суді [2].

Якщо говорити про сьогодення, то слід зазначити, що одними із перших ратифікували конвенцію ООН проти корупції США [1] – 30 жовтня 2006 року. Країна рішуче підтримує цілі конвенції

і інструментарій, які вона надає… У США використовуються свідчення про незаконне збагачення як докази у кримінальних справах; незаконне збагачення використовується як підстава для зняття корумпованих офіційних осіб з їхніх посад. Уряд США на усіх рівнях використовує цілу низку статутних документів, щоб боротися з корупцією і руйнівною атмосферою, яку вона породжує [4, с. 70].

Надалі у 2010 році в 40 країнах світу було криміналізовано «незаконне збагачення». Суди в усьому світі визнали, що покарання за незаконне збагачення – це потужний інструмент у боротьбі з корупцією, який водночас зберігає повагу до основних прав людини та конституційних принципів, таких як презумпція невинуватості, гарантія проти примушення до самообвинувачення та правова визначеність [4, с. 71].

В Україні статтю 368-2 про незаконне збагачення ввели до Кримінального кодексу після Євромайдану – у 2015 році.

За нею, чиновники, які мали значні статки чи майно, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, могли опинитися у в'язниці на строк від двох до десяти років. Крім того, засудити їх можна було і за передачу таких статків – наприклад, своїм родичам. Під «значними» малися на увазі активи, що перевищували тисячу неоподатковуваних мінімумів – на той час це було близько 960 тис. грн.

Водночас вказана кримінально-правова норма проіснувала в КК України не довго.

12 грудня 2017 року 59 народних депутатів звернулися до Конституційного Суду із поданням щодо конституційності статті про незаконне збагачення. Цікаво, що частина з них колись голосувала за неї [4, С.70].

У червні 2018 року за вимогою Європейського Союзу з цього приводу було підготовлено висновок amicus curiae. Його автори – Генеральний секретар Конституційного Суду Литовської Республіки доктор Інгріда Данєлєнє, експерт з антикорупційних питань Дмитро Котляр і старший радник КМЄС/EUACI з питань боротьби з корупцією Клеменс Мюллер. У висновку зазначено: «На відміну від формулювання Конвенції ООН проти корупції (КООНПК) («значне збільшення активів державної посадової особи, яке перевищує її законні доходи і які вона не може раціонально обґрунтувати»), стаття 368-2 КК не вимагає від обвинуваченого пояснювати походження своїх доходів чи надавати будь-яке інше підтвердження або інформацію. КК забезпечує більш високий рівень захисту для обвинуваченого, як порівняти з відповідним положенням КООНПК. Це положення стосується доказів, що мають встановлювати відсутність законних джерел для придбання значних активів, які належать державній посадовій особі. Такі докази,

за правилами кримінального провадження в Україні, має збирати та представляти до суду державне обвинувачення. У справах, пов'язаних зі злочином незаконного збагачення, основна відповідальність за надання обґрунтованих доказів правопорушення покладається на обвинувача. Якщо обвинувачення доводить наявність достатньо серйозних доказів та в змозі продемонструвати, що державна посадова особа не могла придбати активи, використовуючи законні джерела доходу, то ця державна посадова особа має право довести законне походження зазначених активів».

Втім, цей висновок ніяким чином не вплинув на Конституційний Суд України. Увечері 27 лютого 2019 року Конституційний суд опублікував текст свого рішення, у якому визнав неконституційною статтю Кримінального кодексу про покарання за незаконне збагачення [4, с. 71].

Таким чином, вона втратила чинність з дня ухвалення рішення суду.

На думку суду, стаття суперечила Конституції, оскільки передбачала обов'язок громадянина пояснювати законність своїх статків, тобто «доводити невинуватість». У той час, як в Україні діє презумпція невинуватості й доведення провини в суді є завданням обвинувачення.

Вказаним рішенням Суд визнав такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), статтю 368-2 Кодексу. У своєму рішенні Конституційний суд підкреслив, що протидія корупції має здійснюватися виключно правовими засобами з дотриманням конституційних принципів та приписів законодавства, ухваленого відповідно до Конституції України», – йдеться у тексті рішення, оприлюдненому на сайті КСУ.

Не забарилися з реакцією і «Велика сімка» та Світовий Банк. Організації опублікували спільну заяву, в якій назвали скасування відповідальності за незаконне збагачення значною поразкою у боротьбі з корупцією: «Це послабило вплив всієї антикорупційної архітектури, включно з Вищим антикорупційним судом, який незабаром має бути створений і, як очікувалося, мав винести рішення щодо значної кількості справ про незаконне збагачення, а також вплинуло на спроможність Національного антикорупційного бюро розслідувати корупцію у вищих ешелонах влади».

У результаті скасування закону про незаконне збагачення у Національному агентстві із запобігання корупції «зависли» 500 декларацій, перевірки яких було запроваджено 2019 року. 65 кримінальних проваджень НАБУ довелося закрити.

Разом з тим, уже 31 жовтня 2019 року, після розгляду понад сотні правок Верховна Рада України прийняла в другому читанні поданий президентом Володимиром Зеленським законопроект №1031, який повертає кримінальну відповідальність за незаконне збагачення чиновників [4, с. 72].

У Кримінальному Кодексі тепер з'явилася нова стаття 385 про незаконні доходи, яка передбачає позбавлення волі від 5 до 10 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю до 3 років.

Злочином вважатиметься набуття чиновником активів, які на понад 15 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищують законні доходи – близько 14,5 млн гривень.

Такі активи зможуть бути предметом спеціальної конфіскації. Якщо різниця між набутими активами та законними доходами сягатиме від 960 000 гривень до 11,2 млн гривень, кошти будуть стягуватися судом в цивільному порядку.

Позови розглядатиме Вищий антикорупційний суд, до якого звертатимуться прокурори Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

Верховна Рада повинна була прийняти цей закон в якості однієї з умов для отримання додаткової допомоги від МВФ обсягом $3,9 млрд. Переговори щодо умов підписання нової кредитної угоди з МВФ ще тривають [3].

Отже, хочеться зазначити, що щоб остаточно укріпитись у законодавстві, норма про незаконне збагачення подолала нелегкий історичний період у майже дві з половиною тисячі років.

Література:

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жов. 2003 р., ратифікована Законом № 251-V (251-16) від 18.10.2006 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http//zakonod4.rada.gov.ua/laws/show/994_c16

2. А. Боровик. «Корупційні практики та методи їх подолання у державах Європи». *Підприємство, господарство і право. Серія : Право.* 2019. № 5. С. 229–23.

3. Рада прийняла закон про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення. Режим доступу: https://mind.ua/news/20203945-rada-prijnyala-zakon-pro-kriminalnu-vidpovidalnist-za-nezakonne-zbagachennya

4. Боровик А. В. Про укріплення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення в законодавстві України. *Правові реформи як елемент соціального реформування* : тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Рівне, 11–12 грудня 2019 р. Рівне, Юридичний факультет Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука. 2019. 145 с. С. 70–74.